

А. В. Массанов

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ БАРЬЕРЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В диссертации исследуются теоретико-методологические вопросы проблемы психологических барьеров в деятельности личности. На основе синтеза принципов деятельностного, системного и личностного подходов в психологии обосновывается авторская концепция психологических барьеров в деятельности личности.

Ключевые слова: психологический барьер, предвосхищение, переживание, субъективные трудности, эмоциональная оценка, рациональная оценка.

Подано до редакції 14.05.2013

УДК: 159.9+179.9

О. Г. Бабчук

РЕЗУЛЬТАТИ КОРЕЛЯЦІЙНОГО АНАЛІЗУ ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ФАКТОРІВ ОСОБИСТОСТІ (ЗА Р.КЕТТЕЛЛОМ)

У цій статті розкрито можливості вивчення складного феномену толерантності з позиції континуально-ієрархічної структури особистості та її властивостей (О. П. Саннікова). Описано якісні показники толерантності. Викладено результати кореляційного аналізу між якісними показниками толерантності та факторами особистості (за Р. Кеттеллом).

Ключові слова: толерантність, континуально-ієрархічна структура особистості, якісні показники толерантності.

Розкриття сутності феномена толерантності, його осмислення з позицій різних наукових підходів, опис структури толерантності як властивості особистості може бути повним тільки в разі окреслення психологічного образу толерантної особистості, оскільки саме з конкретної людини та її ставлення починаються толерантні взаємовідносини.

Насамперед, уточнимо поняття толерантності, і, разом з тим, наше розуміння цього феномену. Етимологічний аналіз слова «толєрантність» та змістових його аспектів у європейських мовах свідчить про досить широкий спектр значень із використанням його в різних контекстах, зокрема загальнопсихологічному, психології особистості і соціально-психологічному. Так, в англійській мові толєрантність («tolero») означає «готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ»; у французькій мові цей термін розуміють як «повагу свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних або релігійних поглядів». У китайській – проявляти толєрантність означає «дозволяти, допускати, виявляти великодушність щодо інших». На цьому тлі найбільш широку гаму почуттів і відносин поняття «толєрантність» має в арабській мові, де воно може вживатись у значенні «прощення, поблажливості, м'якості, співчуття, терпіння, прихильності до інших людей» [1, 5, 7].

Уточнення сутності толєрантності як психологічного феномена потребує звертання до таких понять, як: повага до іншого, готовність взаємодіяти з іншим, активне відкрите ставлення до нього, підтримка права інших на їх спосіб існування, сприяння затвердження цих прав, установка на взаємність, терпиме ставлення до інших (О. Г. Асмолов, Ф. Ю. Василюк, О. А. Гри-

ва, І. Б. Гріншпун, М. А. Джерелієвська, Л. М. Дробіжева, Р. Друа, А. В. Зімбулі, Д. В. Зинов'єв, В. М. Золотухін, Л. П. Ільченко, Є. Ю. Клепцова, К. П. Краковський, С. Д. Максименко, О. С. Матієнко, В. В. Розанова, Г. У. Солдатова, Т. В. Углова, М. Уолцер, Л. О. Шайгерова, О. Д. Шарова та ін.).

Результати численних досліджень (Л. В. Байбородова, В. В. Бойко, С. К. Бондирева, О. О. Галицьких, Б. С. Гершунський, В. М. Гришук, М. Т. Громкова, П. Ф. Колмогоров, О. М. Лутошкін, Л. І. Малєнкова, А. В. Мудрик, Н. В. Недорезова, О. П. Саннікова, О. В. Скрябіна, Л. І. Уманський, О. Я. Чебикін, Г. П. Щєдровицький та ін.) свідчать про те, що саме толєрантність є головною умовою ефективної взаємодії між людьми. Толєрантність у спілкуванні сприяє пізнанню позиції, думки іншого, стабілізує сам процес комунікації. Все це призводить до сучасного розуміння толєрантності як соціально та індивідуально-значущої цінності.

Узагальнення даних літературних джерел дозволяє розглядати толєрантність як стійку властивість особистості, що проявляється в здатності до розуміння та прийняття іншої людини, її позиції до соціальних та релігійних поглядів, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку, заснованої на стійкості до різноманітних впливів (загрози, невизначеності, новизни тощо) та усвідомленні принципу взаємності.

Як складна властивість особистості, толєрантність має багатоконфону структуру. З позиції континуально-ієрархічного підходу О. П. Саннікової [4] можна розглядати толєрантність як таку, що містить три рівні: 1) формально-динамічний – характеристи-

ки, що відображають форму й динаміку реалізації толерантного ставлення до оточуючого світу (потреба в активному прояві толерантного ставлення, інтенсивність, легкість прояву, усталеність толерантного стану тощо) та якісний – емоційні, когнітивні, поведінкові характеристики; 2) змістовно-особистісний – характеристики потребово-мотиваційної сфери, рівень актуального досвіду (толерантність як особистісна цінність); 3) соціально-імперативний – характеристики толерантності, які формуються під впливом суспільних, духовно-моральних, культурних аспектів і відображають уявлення особистості про толерантність як групову цінність, соціальну цінність, суспільну норму тощо.

На цьому етапі нашого дослідження вивчаються якісні характеристики толерантності, оскільки саме вони відображають її психологічну сутність. На основі аналізу наукових даних про толерантність і уявлення про метахарактеристики індивідуальності в якісній структурі толерантності були виділені і описані такі показники: *емоційний* (емоції, які характеризують прийняття іншої людини), *когнітивний* (уявлення, думки, знання, що пов'язані з прийняттям іншої людини), *поведінковий* (зовнішні дійові прояви толерантного ставлення до іншого, готовність до взаємодії).

Кожен із компонентів (показників) толерантності (інтолерантності), представляє собою біполярний континуум:

- *емоційний показник* – на додатньому полюсі характеризується прийняттям іншої людини, наявністю інтересу і позитивного ставлення до інших (радість, задоволення та ін.); на від'ємному – неприйняттям інших, відсутністю інтересу до іншої індивідуальності та емоціями негативного забарвлення (роздратування, гнів, страх, тощо);

- *когнітивний показник* – на додатньому полюсі характеризується такими установками, знаннями, нейтральними або позитивними думками та ін., які дозволяють приймати іншу людину; на від'ємному – наявністю таких думок та переконань, за яких неможливе або ускладнене прийняття прав іншого на свою картину світу, позицію, погляди, дії та почуття);

- *поведінковий показник* – на додатньому полюсі характеризується схильністю до вибудовування своєї поведінки так, щоб дозволяти іншій людині бути самою собою, реалізацією поведінки, яка не порушує права іншого і демонструє позитивне ставлення до нього; від'ємний полюс цього показника характеризується відсутністю такої схильності, тобто реалізацією поведінки, яка перешкоджає прояву індивідуальності іншої людини.

За таким компонентним складом цієї властивості можна диференціювати її прояви у різних людей. Однак зрозуміло, що якісним особливостям толерантності в структурі особистості буде відповідати певна специфіка психологічних властивостей, що також буде визначати її психологічні особливості.

Теоретико-методологічний аналіз показав, що багато інформації про психологічні явища, які належать до проявів толерантності та якості, що тісно пов'язані з нею, міститься у факторах особистості, виділених Р. Кеттеллом. До релевантних толерантності факторів належать А (афектотімія – сизотімія), С (сила «Я» – слабкість «Я»), Е (домінантність – покірність), G (сила «Зверх – Я» – слабкість «Зверх – Я»), Н (сміливість – боязкість), L (підозрілість – довірливість), О (схильність до почуття провини – самовпевненість) [5, 7, 8].

На цьому етапі дослідження ми вирішуємо завдання вивчення кореляційних зв'язків між якісними показниками толерантності та факторами особистості (за Р. Кеттеллом). Задля цього нами були використані такі методики: «Тест – опитувальник толерантності» (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук) [6] та «16-факторний особистісний опитувальник» (Р. Кеттелл) [2]. Вибірку склали 204 особи – студенти фізико-математичного, художньо-графічного факультету та факультету фізичного виховання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; а також слухачі, які отримують післядипломну освіту за спеціальністю «Психологія» на базі цього університету.

У світлі зазначеного було проаналізовано кореляційні зв'язки між якісними показниками толерантності та факторами особистості за Р. Кеттеллом. Дані кореляційного аналізу представлені в таблиці 1.

Слід зазначити, що від'ємні зв'язки показників толерантності із певними факторами особистості (за Р. Кеттеллом) свідчать про їх взаємозв'язок із від'ємним полюсом означених факторів. Отже, саме тому нижче у тексті ми будемо зазначати не наявність від'ємних зв'язків, а вказувати від'ємний полюс тих факторів, що від'ємно пов'язаний з певними показниками толерантності.

Аналіз табл. 1 показує, що загальний показник толерантності виявив значущі зв'язки з більшістю факторів особистості (за Р. Кеттеллом). На 1% рівні ЗПТ пов'язаний із А⁺ (афектотімія), Н⁺ (сміливість), L⁻ (довірливість), Q₃⁺ (високий самоконтроль), Q₄⁻ (нефрустрованість), Q_{II}⁻ (емоційна стабільність), Q_I⁺ (екстраверсія). П'ятипроцентний зв'язок виявлено між ЗПТ і С⁺ (сила «Я»), Е⁻ (покірність), F⁺ (безпечність), Г⁺ (чутливість), М⁺ (мрійливість), О⁻ (самовпевненість), Q_I⁺ (радикалізм).

Для нашого дослідження важливою є інформація про співвідношення окремих показників толерантності з факторами особистості. Ці зв'язки відображають тенденції, але мають і певну специфіку.

Додатні зв'язки свідчать про те, що вираження толерантності супроводжується такими якостями, як товариськість, добродушність, легкість спілкування, гнучкість, пристосування (А⁺), готовність до співдружності, сміливість, чуйність, безтурботність, рішучість (Н⁺), емоційна стійкість і зрілість, реалістичність, впевненість, наполегливість, завзятість (С⁺), сентиментальність, чутливість, ніжність, м'якість (Г⁺), покірність, конформність (Е⁻), безпечність, активність

(F⁺), радикалізм, гнучкість, відчуття захищеності, відсутність прагнення до домінування, розуміння іншої людини (Q₁⁺), довірливість, терпимість, поступливість (L⁻), орієнтація на соціальні контакти, наявність достатнього самоконтролю (Q₃⁺), нефрустрованість, врів-

новаженість, байдужість, (Q₄⁻), експресивність, веселість та життєрадісність, самовпевненість, активність, сміливість, енергійність (O⁻).

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляцій між якісними показниками толерантності та факторами особистості (за Р. Кеттеллом)

Показники		Якісні показники толерантності			
		ЕТ	КТ	ПТ	ЗПТ
Фактори особистості (за Р. Кеттеллом)	A	308**	202**	230**	297**
	C	168*		222**	163*
	E			-204**	-172*
	F	167*		247**	175*
	G	-161*			
	H	255**	276**	188**	307**
	I	165*	159*		178*
	L		-261**	-195**	-183**
	M	210**			181*
	N			161*	
	O	-144*		-153*	-140*
	Q ₁		224**		180*
	Q ₂			176*	
	Q ₃	236**	211**	244**	254**
	Q ₄	-448**	-275**	-187**	-398**
	Q _I	294**	147*		186**
	Q _{II}	-231**	-232**	-203**	-236**
	Q _{III}	-195**			
	Q _{IV}	149*			

Примітка: 1) позначення ** – значущість зв'язку на рівні $p \leq 0.01$; * – $p \leq 0.05$; 2) умовні позначення: ЕТ (емоційна толерантність), КТ (когнітивна толерантність), ПТ (поведінкова толерантність), ЗПТ (загальний показник толерантності).

Показник ЕТ (емоційна толерантність) виявляє додатні зв'язки з показниками: А⁺ (афектотімія), Н⁺ (сміливість), М⁺ (мрійливість), Q₃⁺ (високий самоконтроль), Q₁⁺ (екстраверсія), від'ємні – з показниками: Q₄⁻ (нефрустрованість), Q_{II}⁻ (емоційна стабільність), Q_{III}⁻ (сенситивність) - на рівні $p \leq 0.01$. Цей показник ЕТ (емоційна толерантність) виявляє додатні зв'язки з показниками: С⁺ (сила «Я»), F⁺ (безпечність), I⁺ (чутливість), Q₄⁺ (незалежність), від'ємні – з показниками: G⁻ (слабкість «Зверх – Я») та O⁻ (самовпевненість) – на рівні $p \leq 0.05$. Отримані зв'язки характеризуються піддатливістю почуттям, обставинам, гнучкістю (А⁺), потуранням своїм бажанням тощо, а також мрійливістю, неврівноваженістю (М⁺), чуйністю та імпульсивністю (Н⁺), ідеалістичністю, високим творчим потенціалом, схильністю до захопленості, нефрустрованістю, врівноваженістю (Q₄⁻), схильністю особистості відчувати, а не діяти (G⁻), і збільшення впливу емоцій на особистість та її поведінку.

Показник КТ (когнітивна толерантність) виявляє додатні зв'язки з показниками А⁺ (афектотімія), Н⁺ (сміливість), Q₁⁺ (радикалізм), Q₃⁺ (високий самоконтроль), від'ємні – з показниками: L⁻ (довірливість), Q₄⁻ (нефрустрованість), Q_{II}⁻ (емоційна стабільність) –

на рівні $p \leq 0.01$.

Додатні зв'язки виявлені з показниками: I⁺ (чутливість), Q₁⁺ (екстраверсія) - на рівні $p \leq 0.05$.

Такі зв'язки характеризуються наявністю у толерантної особистості розумових характеристик: гнучкість, легкість у спілкуванні (А⁺), імпульсивність та сміливість, готовність до співдружності, чуйність, безтурботність, рішучість (Н⁺), інтелектуальні інтереси, аналітичність мислення, готовність до співдружності, сміливість, чуйність, безтурботність, рішучість (Q₁⁺), поступливість, покладіть, терпимість, довірливість (L⁻), сентиментальність, чутливість, ніжність, м'якість (I⁺), розслабленість, слабкість, байдужість, нефрустрованість (Q₄⁻).

Показник ПТ (поведінкова толерантність) виявив додатні зв'язки з А⁺ (афектотімія), С⁺ (сила «Я»), F⁺ (безпечність), Н⁺ (сміливість), Q₃⁺ (високий самоконтроль поведінки), від'ємні – з показниками: E⁻ (покірність), L⁻ (довірливість), Q₄⁻ (нефрустрованість), Q_{II}⁻ (емоційна стабільність) – на рівні $p \leq 0.01$. Додатні зв'язки з показниками: N⁺ (проникливість), Q₂⁺ (самодостатність), від'ємні – з показником: O⁻ (самовпевненість) – на рівні $p \leq 0.05$.

Отже, за даними нашого дослідження, поведінко-

ва толерантність супроводжується проникливістю по відношенню до оточуючих, гнучкістю (A^+), емоційною стійкістю, реалістичністю до життя, впевненістю, наполегливістю, завзятістю, постійністю інтересів (C^+), безтурботністю, рішучістю, сміливістю та готовністю до співдружності (H^+), високим контролем поведінки, контролем бажань, об'єктивністю, врівноваженістю (Q_3^+), переживанням внутрішнього конфлікту (O^-); поведінкова толерантність, також супроводжується проявом таких характеристик як покірність, довірливість, поступливість, терпимість, самостійність.

Це може свідчити про те, що саме собою вираження поведінкової толерантності не завжди передбачає дійсне толерантне ставлення, тобто це може бути і виключно «зовнішня толерантність», яка проявляється для досягнення цілей.

Стосовно зв'язку з самодостатністю – схильність до прояву толерантності на рівні вчинків та поведінки може бути тільки у самодостатньої особистості, яка самостійно приймає рішення, як їй поводитись з тими чи іншими людьми в будь-яких ситуаціях.

Тут має місце складне співвідношення. З одного боку, толерантність супроводжується відсутністю прагнення до влади, домінування, з іншого – самостійністю, незалежністю, вмінням проявляти власну, зокрема толерантну, позицію, незважаючи на соціальні, етнічні та будь-які інші кліше.

Напевно, стосовно поняття толерантності потрібно чітко розділяти поняття домінантності та схильності до незалежності, самостійності; авторитаризм є такою рисою, що не співвідноситься з толерантністю.

Показник ЗПТ (загальний показник толерантності) виявив додатні зв'язки з показниками: A^+ (афекто-тімія), H^+ (сміливість), Q_3^+ (високий самоконтроль), Q_1^+ (екстраверсія), від'ємні – з показниками: L^- (дові-

рливість), Q_4^- (нефрустрованість), Q_{II}^- (емоційна стабільність) – на рівні $p \leq 0.01$. Додатні зв'язки з показниками: C^+ (сила «Я»), F^+ (безпечність), I^+ (чутливість), M^+ (мрійливість), Q_1^+ (радикалізм), від'ємні – з показниками: E^- (покірність), O^- (самовпевненість) – на рівні $p \leq 0.05$. Такі зв'язки свідчать про несприятливість загрози, соціальну сміливість, дружжелюбність, імпульсивність (H^+), рішучість, організованість, контроль своїх емоцій та поведінки (Q_3^+), заспокоєність, сентиментальність, м'якість та ніжність до себе і оточуючих, залежність (I^+), відкритість, схильність до мрійливості, (M^+), інтелектуальні інтереси, аналітичність мислення (Q_1^+), поступливість, покладіть, терпимість (L^-), покірність, конформність, поступливість (E^-), довірливість, спокійність, самовпевненість (O^-).

Отже, підводячи підсумки, зазначимо:

1. Оскільки толерантність є складним, багатоаспектним за своїми проявами феноменом, її доцільно вивчати, спираючись на положення континуально-ієрархічного підходу (О.П. Саннікової) до структури особистості та її властивостей. Згідно із зазначеним підходом ця властивість має прояви на всіх рівнях структури особистості. Інформацію про її психологічну сутність містять якісні показники: емоційний, когнітивний і поведінковий.

2. Було виявлено, що показники толерантності корелюють на високому рівні значущості ($p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$) з такими факторами особистості: A^+ (афекто-тімія), H^+ (сміливість), L^- (довірливість), Q_3^+ (високий самоконтроль), Q_4^- (розслабленість), Q_1^+ (екстраверсія), Q_{II}^- (емоційна стабільність), C^+ (сила «Я»), E^- (покірність), F^+ (безпечність), I^+ (м'якість), M^+ (мрійливість), O^- (самовпевненість), Q_1^+ (радикалізм). Тобто, ми можемо припустити, що усі ці фактори притаманні толерантності.

ЛІТЕРАТУРА

1. На пути к толерантному сознанию / [отв. ред. А.Г. Асмолов]. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Рукавишников А.А. Факторный личностный опросник Р. Кэттелла. Руководство по использованию / А.А. Рукавишников, М.В. Соколова. – Санкт-Петербург, 1995. – 89 с.
3. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими. Тренинг толерантности для подростков. (Программа тренинга) / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова - М.: Генезис, 2001- 2-е изд. – 112с.
4. Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / Ольга Павловна Санникова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
5. Скок А.Г. Соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності у викладача вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / А.Г. Скок — К., 2007. — 19 с.
6. Санникова О.П. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики /О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук// Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка.–2011.–Т.2.–С. 68-73.
7. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. научн. – метод. ст. – 2-е изд., Стереотип. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института: Воронеж, Изд-во НПО "МОДЭК", 2003. – 368 с.
8. Федосеева І.В. До проблеми діагностики толерантності в підлітковому віці/ І.В. Федосеева // Науковий часопис національного педагогічного НПУ імені М.П.Драгоманова : Психологічні науки. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Випуск 26 (50), Серія № 12.- с.320-325.

О.Г. Бабчук

РЕЗУЛЬТАТЫ КОРЕЛЯЦИОННОГО АНАЛИЗА КАЧЕСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ФАКТОРОВ ЛИЧНОСТИ (ПО Р. КЕТТЕЛЛУ)

В этой статье раскрыты возможности изучения сложного феномена толерантности с позиции континуально-иерархической структуры личности и ее свойств (О. П. Санникова). Описаны качественные показатели толерантности. Изложены результаты корреляционного анализа между качественными показателями толерантности и факторами личности (по Р. Кеттеллу).

Ключевые слова: толерантность, континуально-иерархическая структура личности, качественные показатели толерантности.

O.G. Babchuk

RESULTS OF THE CORRELATION ANALYSIS BETWEEN QUALITY INDICATORS OF TOLERANCE AND INDIVIDUAL FACTORS (by R.CATTELL)

The article deals with the possibility of studying the complex phenomenon of tolerance from the perspective of continual and hierarchical structure of personality and its properties (O. P. Sannikova). From the standpoint of this approach tolerance can be viewed as one of the following three levels: 1) formal dynamic and high quality, 2) the content and personality, 3) social imperative. At this stage of our research we study the qualitative characteristics of tolerance, as they reflect its psychological nature. In the qualitative structure of tolerance the same characteristics as, for example, emotional (emotions that characterize the adoption of another person), cognitive (ideas, thoughts, knowledge, related to the adoption of another person), behavioral (external actors manifestations of tolerance towards other readiness for interaction) were identified and described.

The sample includes 204 individuals, who are the students of different faculties and students of postgraduate education in the specialty "Psychology" of South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky. The findings of the correlation analysis between quality indicators of tolerance and individual factors (by R. Cattell) were also analyzed. It should be noted that the negative performance of tolerance relations with certain personality factors indicate their relationship to the negative pole of the aforementioned factors. Information about the relationship between certain indicators of tolerance to the factors of personality is very important for our research. This relationship reflects trends, but also has its own specificity.

Keywords: tolerance, continual and hierarchical structure of personality, qualitative indicators of tolerance.

Подано до редакції 21.05.2013